

УДК342.7/9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.44>**А. А. Радчук**кандидат юридичних наук,
голова Одеського окружного адміністративного суду
ORCID ID: 0009-0004-0786-815X

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

В статті досліджено історичні аспекти становлення та розвитку прав військовослужбовців. Військовослужбовці, як особлива соціальна група, завжди відігравали ключову роль у захисті національних інтересів, забезпеченні національної безпеки та підтриманні правопорядку. Їхня служба пов'язана з виконанням обов'язків, що виходять за межі звичайних цивільних обов'язків, і часто включає ризики для життя та здоров'я. Це накладає особливі вимоги до правового регулювання їхньої діяльності та забезпечення прав і свобод. Питання правового статусу військовослужбовців має довгу і складну історію, яка охоплює різні етапи розвитку суспільства та держави. Вивчення історичних аспектів становлення та розвитку прав військовослужбовців має велике значення для розуміння сучасних тенденцій і проблем у цій сфері.

Проаналізовано, що кожен історичний період вніс свої специфічні риси та виклики в процес формування правової бази, що регулює діяльність військовослужбовців. Від античних часів до сучасності, правові норми, що регулюють права та обов'язки військовослужбовців, зазнавали численних змін і доповнень, відображаючи еволюцію державних інститутів, зміну військових доктрин та соціально-політичних умов. У різні історичні періоди роль і значення військових сил змінювалися, що, своєю чергою, впливало на формування правового статусу військовослужбовців.

Визначено, що дослідження історичних аспектів становлення та розвитку Збройних Сил України та військового права є надзвичайно важливим для розуміння сучасних тенденцій та визначення напрямків подальшого розвитку. Аналіз історичних подій, правових актів і доктрин дозволяє виявити закономірності і проблеми, які потребують уваги, що сприяє формуванню більш ефективної та справедливої правової системи для захисту прав та інтересів військовослужбовців, а також забезпечення національної безпеки України. У сучасних умовах Україна продовжує розвивати свою систему військового права, враховуючи історичний досвід та сучасні виклики, що є важливим кроком на шляху до створення ефективної та справедливої правової системи, яка забезпечує належний захист прав та інтересів військовослужбовців. Це сприяє зміцненню національної безпеки та обороноздатності держави, що є ключовими завданнями в сучасних умовах.

Ключові слова: військовослужбовці, адміністративно-правове забезпечення, історичні аспекти, права, Збройні Сили України.

Актуальність дослідження. Історія становлення та розвитку прав військовослужбовців є надзвичайно важливим аспектом вивчення правових систем різних держав. Військовослужбовці, як особлива соціальна група, завжди відігравали ключову роль у захисті національних інтересів, забезпеченні національної безпеки та підтриманні правопорядку. Їхня служба

пов'язана з виконанням обов'язків, що виходять за межі звичайних цивільних обов'язків, і часто включає ризики для життя та здоров'я. Це накладає особливі вимоги до правового регулювання їхньої діяльності та забезпечення прав і свобод. Питання правового статусу військовослужбовців має довгу і складну історію, яка охоплює різні етапи розвитку суспільства

та держави. Вивчення історичних аспектів становлення та розвитку прав військовослужбовців має велике значення для розуміння сучасних тенденцій і проблем у цій сфері. Аналіз історичних подій, правових актів і доктрин дозволяє не лише виявити закономірності розвитку правового регулювання, але й побачити ті аспекти, які потребують подальшого вдосконалення. Такий підхід сприяє формуванню більш ефективної та справедливої правової системи, що враховує специфіку військової служби і забезпечує належний захист прав та інтересів військовослужбовців. Дослідження історичних аспектів становлення та розвитку прав військовослужбовців є важливим і актуальним завданням, яке потребує комплексного підходу та врахування багатфакторного впливу різних історичних, соціальних і правових чинників.

Огляд останніх досліджень. В основу нашого дослідження лягли наукові дослідження таких науковців, як В. Авер'янова, О. Бандурка, Ю. Битяка, М. Беланюк, С. Беньковського, П. Богуцького, В. Галунько, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченка, С. Гончарука, О. Гуцина, Є. Додіна, К. Драмаренко, О. Зайчука, В. Зеленого, Р. Калюжного, Л. Кельмана, Л. Коваля, А. Комзюка, В. Колпакова, Т. Коломоєць, В. Котюкф, І. Коржа, В. Курило, Д. Лук'яновф, Н. Матузовф, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинського, В. Петкова, В. Погорілко, П. Рабіновича, А. Селіванова, С. Скуріхіна, М. Хавронюка, Ю. Шайгородського, М. Шульги, В. Шульгіна, І. Шопіної, В. Яценка та інших. Однак, свою увагу звертали на загальні положення адміністративного, військового права, або аналізувати більш загальні, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати історичні аспекти становлення та розвитку прав військовослужбовців, запропонувати своє бачення з цього питання.

Виклад основних положень. Дослідження історичних аспектів становлення та розвитку прав військовослужбовців, зокрема в контексті Збройних Сил України, дає змогу простежити склад-

ний еволюційний шлях, яка пройшла від давніх часів до сьогодення. Кожен історичний період вніс свої специфічні риси та виклики в процес формування правової бази, що регулює діяльність військовослужбовців. Від античних часів до сучасності, правові норми, що регулюють права та обов'язки військовослужбовців, зазнавали численних змін і доповнень, відображаючи еволюцію державних інститутів, зміну військових доктрин та соціально-політичних умов. У різні історичні періоди роль і значення військових сил змінювалися, що, своєю чергою, впливало на формування правового статусу військовослужбовців. У сучасному світі права військовослужбовців є об'єктом ретельного правового регулювання на національному та міжнародному рівнях. Основоположні міжнародні документи, такі як Женевські конвенції та інші угоди, встановлюють стандарти захисту прав військовослужбовців під час збройних конфліктів. Водночас, на національному рівні, держави розробляють та впроваджують власні законодавчі акти, що визначають правовий статус, права і обов'язки військовослужбовців у мирний час та під час виконання бойових завдань.

Що стосується історії становлення розвитку прав військовослужбовців то вона недостатньо вивчена та серед науковців відсутня стала точка зору з цього питання. Так, історію будівництва Збройних Сил України можна поділити на ряд основних етапів: перший етап – формування основ Збройних Сил України (1991–1996 рр.); другий етап – подальше будівництво Збройних Сил України (1997–2000 рр.); третій етап – реформування Збройних Сил України (2001–2005 рр.); четвертий етап – розвиток Збройних Сил України (2006–2011 рр.). З 2012 по 2017 роки планувалося здійснити новий етап військової реформи — реформування і розвитку Збройних Сил України. Однак у зв'язку з агресією Російської Федерації виконання заходів даного етапу було зупинено [1]. Б. Головка у своїй роботі про військове право, зазначив, що військове право на українських зем-

лях пройшло шлях від виникнення до становлення і подальшого розвитку. В часи існування міст-держав Північного Причорномор'я домінуючим джерелом військового права були звичай і норми звичаєвого права. Вони містили положення, які робили військову службу громадянським обов'язком і відносили до військових злочинів правопорушення проти держави (заколот, повалення демократичного ладу тощо). В період Київської держави військове право збагачується письмовими джерелами – договори з Візантією, «Руська Правда», Статути великих князів. Спостерігаємо спроби визначити статус вояків, закріпити за ними землю і маєтки у власність, що створювало систему матеріального стимулювання для несення військової служби. Однак, певною вадю цього часу є відсутність «спеціалізованих», суто військових джерел права. Періодом розвитку військового права стають часи перебування українських земель у складі ВКЛ. Держава створює цілу низку профільних військових нормативно-правових актів – військові статути, військові артикули, нарешті, норми військового права увійшли до складу найважливіших правових збірок – Литовських Статутів. Це свідчило про більш уважне ставлення до військової справи, місця воїна у суспільстві, його відповідальності перед державою і суспільством, прав і можливостей. Прямим підтвердженням цього є, навіть спроби врегулювати цивільно-правові і кримінально-правові відносини, пов'язані з проходженням військової служби. Слід визначити, що наша наукова розвідка потребує свого продовження щодо наступних періодів вітчизняної історії [2].

Р. Калюжний та Р. Алієв у своїй роботі «Становлення і розвиток систематизації військового законодавства України» історичні етапи систематизували військове законодавство України, та поділили його на 4 періоди: перший етап (XIV–XVIII ст.); другий етап (XIX – початок XX ст.); третій етап (із початку 20-х років XX ст. до 16 липня 1990 р.); четвертий етап (із 24 серпня 1991 р. по теперішній час) [3].

О. Гавришук у своїй роботі «Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття» відмітив, що за період з княжих часів до кінця 19 століття воно пройшло складний еволюційний процес становлення та розвитку – починаючи з норм звичаєвого права та закінчуючи прийняттям військових дисциплінарних статутів, гуманізацією покарань, розмежуванням юрисдикції дисциплінарної влади начальника, військових трибуналів та кримінального судочинства в загальному порядку [4]. А. М. Беланюк досліджуючи історичне становлення військової юстиції зазначила, що певні історичні уроки і паралелі з питань організації та діяльності органів військової юстиції за радянських часів та в сучасних умовах. Результати дослідження засвідчили, що з початком Другої світової війни органи військової юстиції на теренах України перебували у стадії реформування і практично виявилися не готовими до роботи в умовах бойових дій. Деякі подібні процеси відбуваються й нині. Зокрема, у 2010 році було ліквідовано військові суди, а у 2012 – органи військової прокуратури. Таке рішення колишніх очільників держави було мотивовано скороченням Збройних сил та процесами демілітаризації. З початком військової агресії проти України національну систему військової юстиції довелося відроджувати заново. Тобто, власний історичний досвід, як і досвід США та низки інших країн НАТО не було враховано. Нині вже поновлено систему органів військової прокуратури, опрацьовуються законопроекти про військову поліцію та військові суди. Викладене актуалізує проблему організації подальшого наукового опрацювання історико-правових, державно-правових та міжнародно-правових засад розбудови, організації та діяльності органів військової юстиції в сучасних умовах як складової системи національної безпеки України, забезпечення якої відноситься до основних функцій держави [5].

Проф.В. Пашинський досліджував у своїй роботі «Адміністративно-правове забезпечення оборони України: історичний розвиток та сучасні тенденції» основні

історичні періоди розвитку державності українського народу, які виділено основні етапи становлення і розвитку системи оборони держави та її адміністративно-правового забезпечення: 1-й – від утворення Київської Русі та час перебування у складі Великого князівства Литовського (IX–XVI ст. н.е.); 2-й – період українського козацтва, від виникнення Запорозької Січі до ліквідації Козацької держави (XVI–XVIII ст.); 3-й – період активізації державотворчих процесів на початку ХХ ст. (1917–1921 рр.); 4-й – період перебування у складі союзної держави – СРСР (1922–1990 рр. ХХ ст.); 5-й – новітній період, система оборони незалежної України (1991 р. – до сьогодні) Науковцем зазначено, що кожному історичному періоду розвитку державності українського народу була притаманна відповідна система оборони держави, яка включала структури публічної (державної) влади, що забезпечували оборону держави та норми права котрі регулювали їх діяльність і відповідали рівню розвитку суспільних відносин [6].

Ціковою є думка І. Коропатюка, що період становлення ЗСУ як соціального інституту – період виправлення дисфункції, який бере початок від 16 березня 2014 року та триває до сьогодні. Досягнення кореляції основної соціальної функції ЗСУ здійснюється зміною самого інституту шляхом удосконалення діяльності. Після короткострокового існування самостійних збройних формувань, які не були передбачені законами, їх почали інтегрувати в інші військові формування та спеціальні правоохоронні органи (Національна гвардія України, Міністерство внутрішніх справ України, Збройні Сили України, Служба безпеки України [7]). Отже, на основі досліджень Б. Головка, Р. Калюжного, Р. Алієва, О. авришука, М. Беланюк, В. Пашинського та І. Коропатюка можна зробити висновок, що історія військового права, відповідно і військових на українських землях є багатовекторною і складною. Від звичаєвого права до сучасних нормативно-правових актів, кожен період історії мав свої особливості та виклики, які формували правову базу для військовослужбовців.

Таким чином, бачимо, що процес становлення та розвитку Збройних Сил України є складним і багатограним, відображаючи еволюцію правових, соціальних і політичних умов, в яких відбувалося їх формування. Починаючи з моменту здобуття незалежності у 1991 році, Збройні Сили України пройшли через кілька ключових етапів, кожен з яких мав свої унікальні виклики та досягнення. Перший етап становлення Збройних Сил України (1991–1996 рр.) був ознаменований закладенням основних принципів і структур нової армії незалежної держави. Цей період характеризувався інтенсивною роботою над створенням національного законодавства, що відповідало новим реаліям та завданням незалежної України. Основи, закладені в цей час, створили фундамент для подальшого розвитку та реформування Збройних Сил.

Другий етап (1997–2000 рр.) був спрямований на подальше будівництво Збройних Сил України, де основною метою стало вдосконалення організаційної структури та підвищення боєздатності військових підрозділів. Важливу роль у цей період відіграла робота над інтеграцією українських збройних сил у міжнародні безпекові структури, що вимагало адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів.

Третій етап (2001–2005 рр.) був зосереджений на реформуванні Збройних Сил України. Це включало модернізацію озброєння, покращення умов служби для військовослужбовців, а також вдосконалення системи військової освіти. Реформування було спрямоване на забезпечення здатності української армії ефективно реагувати на сучасні виклики та загрози.

Четвертий етап (2006–2011 рр.) характеризувався розвитком Збройних Сил України, що включало подальше підвищення професійного рівня військовослужбовців та впровадження новітніх технологій у військову сферу. Протягом цього періоду здійснювалися заходи щодо підвищення соціальних гарантій для військових та їх сімей, що сприяло зміцненню морально-психологічного стану особового складу.

З 2012 по 2017 роки планувалося здійснити новий етап військової реформи,

однак агресія Російської Федерації внесла свої корективи, зупинивши реалізацію запланованих заходів. Військовий конфлікт змусив Україну переосмислити пріоритети та мобілізувати всі ресурси для забезпечення обороноздатності держави. У цей період національна система військової юстиції та правоохоронні органи зазнали значних змін і реформування для ефективною протидії зовнішнім загрозам.

Висновок. Таким чином, дослідження історичних аспектів становлення та розвитку Збройних Сил України та військового права є надзвичайно важливим для розуміння сучасних тенденцій та визначення напрямків подальшого розвитку. Аналіз історичних подій, правових актів і доктрин дозволяє виявити закономірності і проблеми, які потребують уваги, що сприяє формуванню більш ефективною та справедливою правовою системою для захисту прав та інтересів військовослужбовців, а також забезпечення національної безпеки України. У сучасних умовах Україна продовжує розвивати свою систему військового права, враховуючи історичний досвід та сучасні виклики, що є важливим кроком на шляху до створення ефективною та справедливою правовою системою, яка забезпечує належний захист прав та інтересів військовослужбовців. Це сприяє зміцненню національної безпеки та обороноздатності держави, що є ключовими завданнями в сучасних умовах.

Список використаної літератури:

1. Воєнна історія. Офіційний сайт Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>
2. Головка Б.Г. Становлення військового права на українських землях у V ст. до н.е. – XVI ст... *Форум права. Електронне видання*. №2. 2022. С. 94–101. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1bc62e26-f9ba-4030-8dfa-53c1db53f326/content>
3. Калюжний Р. А, та Алієв Р. В. Становлення і розвиток систематизації військового законодавства України. *Юридичний вісник*. 2021.№ 2 (59) С. 46–54.
4. Гавришук О. М Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття. *Topical issues of law: theory and practice*. No 32, 2016. С. 125–131.
5. Беланюк М.В. Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939–1942 рр.): історико-правове дослідження. Дис. на здобут. канд. юр. наук. 12.00.01. Київ. 2015. 232 с.
6. Пашинський В Адміністративно-правове забезпечення оборони України: історичний розвиток та сучасні тенденції. Розділ 1. С. 338–381. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/256/7169/14924-1?inline=1>
7. Коропатюк І Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України. Дис. на здобут.доктора юр.наук. 12.00.07. Київ. 2016. 516 с.

Radchuk A. HISTORICAL ASPECTS OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE RIGHTS OF MILITARY SERVICEMEN

The article examines the historical aspects of the formation and development of the rights of military personnel. Military personnel, as a special social group, have always played a key role in protecting national interests, ensuring national security and maintaining law and order. Their service involves duties that go beyond normal civilian duties and often involve risks to life and limb. This imposes special requirements for the legal regulation of their activities and the provision of rights and freedoms. The issue of the legal status of military personnel has a long and complex history that covers various stages of the development of society and the state. The study of the historical aspects of the formation and development of the rights of military personnel is of great importance for the understanding of modern trends and problems in this field.

It was analyzed that each historical period brought its own specific features and challenges to the process of forming the legal framework that regulates the activities of military personnel. From ancient times to modern times, legal norms regulating the rights and duties of military personnel have undergone numerous changes and additions, reflecting the evolution of state institutions, changes in military doctrines, and socio-political conditions. In different historical periods, the role and significance of military forces changed, which, in turn, influenced the formation of the legal status of military personnel.

It was determined that the study of historical aspects of the formation and development of the Armed Forces of Ukraine and military law is extremely important for understanding modern trends and determining directions for further development. The analysis of historical events, legal acts and doctrines allows us to identify regularities and problems that require attention, which contributes to the formation of a more effective and fair legal system for the protection of the rights and interests of military personnel, as well as ensuring the national security of Ukraine. In modern conditions, Ukraine continues to develop its system of military law, taking into account historical experience and modern challenges, which is an important step on the way to creating an effective and fair legal system that ensures proper protection of the rights and interests of military personnel. This contributes to the strengthening of national security and defense capabilities of the state, which are key tasks in.

Key words: *military personnel, administrative and legal support, historical aspects, rights, Armed Forces of Ukraine.*